

Rudi Hakvoort

De datering van de geboorte van Jezus Christus¹

De ster van Bethlehem

Het precieze jaar van de inschrijving en, daarmee samenhangend, het jaar van de geboorte van de Heer Jezus is onzeker. De heer Jezus is in ieder geval tijdens de regeerperiode van keizer Augustus geboren (44 voor Christus tot 14 na Christus; Lk2:1), maar nog voor het overlijden van koning Herodes (Mt2:1,19). Dit laatste wordt in de regel gedateerd op eind maart of begin april in het jaar 4 voor Christus.²

Waarschijnlijk vindt de inschrijving pas plaats nadat Herodes bij de Romeinse keizer in ongenade is gevallen (rond 8 of 7 v.Chr.) en hij zijn beide zoons, Alexander en Aristobulus, heeft terechtgesteld (7 v.Chr.). Vanaf die tijd is Herodes' koningschap zeer instabiel, wat Augustus mogelijk een goede gelegenheid biedt om via een volkstelling meer vat op Palestina te krijgen. Een inschrijving in de laatste jaren van Herodes' regering is daarmee het meest aannemelijk, wat dus overeen met de jaren 7 tot 4 voor Christus.

¹ Dit artikel vormt een hoofdstuk uit R.A. Hakvoort, *De Man van Nazareth, Hoogtepunten uit het Leven van Jezus Christus* (2012), dat gratis als ebook verkrijgbaar is op www.rudihakvoort.nl.

² Jozefus vermeldt dat Herodes tussen een maansverduistering en het paasfeest is gestorven (*J.Oudh.*, 17:6,4). De betreffende maansverduistering identificeert men in de regel met die in de nacht van 12 op 13 maart 4 v.Chr. met het volgende paasfeest op 11 april. Hoewel deze datering consistent is met een aantal andere gegevens (waaronder de regering van zijn zonen Archelaus, Antipas en Philippus), is de betreffende maansverduistering slechts een gedeeltelijke. Sommigen zijn daarom de mening toegedaan dat Jozefus een andere maansverduistering bedoelt. Aangezien er geen (in Palestina zichtbare) maansverduistering was in de jaren 2 en 3 v.Chr. is de eerstvolgende mogelijkheid de volledige verduistering in de nacht van 9 op 10 januari 1 v.Chr. (die dan 3 maanden voor het paasfeest valt).

In ieder geval is op basis van het bovenstaande duidelijk dat de Heer Jezus voor het jaar 1 – het jaar nul bestaat niet – in de christelijke jaartelling geboren is. Overigens is het begin van de jaartelling pas in het jaar 525 door de Romeinse monnik Dionysius Exiguus (Dionysius de Kleine) vastgesteld, waarbij hij Nieuwjaar in het jaar 1 laat samenvallen met de dag waarop de Heer Jezus zou zijn besneden (dus acht dagen na zijn geboorte op 25 december van het voorafgaande jaar).³

Een nadere duiding van het geboortjaar van Jezus kan mogelijk worden afgeleid uit het verschijnen van de ‘ster’ die de wijzen uit het oosten naar Bethlehem leidt. Hierbij moet wel bedacht worden dat er een onbepaalde tijd zit tussen de geboorte van de Heer Jezus en het bezoek van de wijzen. Het feit dat Herodes alle kinderen tot twee jaar laat vermoorden (Mt2:16) impliceert een tijdsperiode van tot twee jaar tussen het verschijnen van de ster en het bezoek van de wijzen en Jezus.⁴

³ Dionysius Exiguus was een Russische monnik-geleerde die door paus Johannes I gevraagd werd om de paasdata voor de jaren 527 tot 626 te berekenen (teneinde de verschillende gehanteerde data voor de paasviering te harmoniseren). Hierbij ging Dionysius uit van wat hij de geboortedatum van Christus beschouwde, die volgens hem plaats had in het jaar 753 ‘AUC’ (*ab urbe condita*, jaar ‘na de stichting van de stad Rome’). Dionysius stelde dat Jezus op 25 december 753 AUC geboren was, waarbij hij de nieuwe jaartelling liet starten op 1 januari 754 AUC, wat dus overeenkomt met jaar 1 AD (*Anno Domini Nostri Jesu Christi*, ‘het jaar onzes Heren Jezus Christus’).

De kalender van Dionysius kent een aantal problemen. Behalve dat Dionysius zich kennelijk verrekend heeft met betrekking tot het jaar van Jezus’ geboorte, liet hij zijn kalender ook met het jaar 1 beginnen – het begrip ‘nul’ zou pas twee eeuwen later vanuit Arabië en India Europa bereiken. Als gevolg hiervan begon de 21^e eeuw pas in het jaar 2001 en eindigen decennia als het jaar een veelvoud van getal tien vormt. Daarnaast hield Dionysius onvoldoende rekening met schrikkeljaren, zodat er geleidelijk een verschil ontstond met de zonnekalender. Dit is pas door paus Gregorius in 1582 gecorrigeerd (wat de basis vormt voor onze ‘gregoriaanse kalender’).

⁴ Niet zozeer van belang voor de chronologie, maar wel voor de beeldvorming is dat geschat wordt dat Bethlehem indertijd circa duizend inwoners had. Afhankelijk van wat met de leeftijdsgrens ‘tot twee jaar’ bedoeld wordt (een maximumleeftijd van dertien maanden werd ook op twee jaar afgerond) en gegeven de hoge natuurlijke kindersterfte na de geboorte lijkt een schatting van circa twintig afgeslachte baby’s niet onrealistisch. In latere geschriften (alsmede sommige kinderbijbels) is het aantal vermoorde kinderen tot tienduizenden opgehoogd om de wreedheid van Herodes en de ernst van het misdrijf uit te vergroten, maar dit vormt duidelijk een overdrijving.

Overigens gaf de vraag van de wijzen Herodes gereede aanleiding tot onrust. Het ‘waar is de koning der Joden die geboren is?’ (Mt2:2) betekent namelijk niet ‘waar is de nieuwe prins die straks uw troon zal innemen?’ maar ‘waar is de koning die, in plaats van u, Herodes, feitelijk Israëls koning is?’.

Van de ster staat er dat de wijzen ‘*zijn* ster in het oosten’ hebben gezien, dat wil zeggen van ‘de ster van de koning der Joden’ (Mt2:2).⁵ Als de wijzen van Jeruzalem op weg naar Bethlehem zijn, verschijnt de ster opnieuw: ‘en zie, de ster die zij in het oosten hadden gezien, ging voor hen uit’ en ‘bleef boven de plaats staan waar het kind was’ (Mt2:9; vgl. vs7). Kennelijk verschijnt de ster voor een tweede maal, want de wijzen verblijden zich erover (Mt2:10).

De wijzen uit het oosten

De traditie dat de wijzen uit het oosten oosterse koningen zijn, stamt pas uit de zesde eeuw en berust vrijwel zeker niet op waarheid. De benaming ‘wijzen’ (*magoi*) duidt waarschijnlijk op Perzische priestergeleerden die de hemel observeren en tekenen uitleggen. Ze kunnen het beste als een combinatie van astrologen en astronomen worden gekarakteriseerd (vgl. *Hist. Apod.*, 1,101). Hun status kan vergeleken worden met de positie die Daniël aan het Babylonische hof innam (Dn1:3v,17). Overigens is het praktiseren van astrologie en astronomie in de oudheid zeer gebruikelijk en zelfs een vast onderdeel van de klassieke educatie (bijv. *Pol.*, 529). De

⁵ Veel bijbeluitleggers vermoeden een verband met Nm24:17: “een ster gaat op uit Jakob, een scepter rijst op uit Israël”. Deze tekst werd in de tweede tempelperiode messiaans beschouwd, inclusief door de vroege christenen. De LXX vertaalt ‘scepter’ in deze tekst zelfs als ‘man’ (*anthropos*). De targums vertalen ‘ster’ door ‘koning’ en ‘scepter’ als ‘verlosser’, ‘heerser’ of ‘messias’ (vgl. *Test. Levi*, 18.3; *Test. Juda*, 24.1). De bekendste messiaanse interpretatie van Nm24:17 was die in de tweede eeuw voor Christus toen sommige Joden in Bar Kosiba de vervulling van deze tekst zagen, de leider van de laatste grote opstand tegen Rome. Hij werd later ook bekend als Bar Kochba, dat letterlijk ‘zoon van een ster’ betekent (vgl. *Hist. Eccl.*, 4,6).

Overigens heeft men ook wel vermoed dat de *vierde ecloge* van Vergilius (*Bucolica*, *Ecloga IV*) op een (verbastering van) Nm24:17 is gebaseerd. In dit gedicht voorzegt Vergilius een goddelijk kind dat een eeuw van vrede zal inleiden. Vergilius leefde van 70 tot 19 v.Chr. en schreef dit gedicht in 40 v.Chr., net toen de Vrede van Brindisi (Brundisium) een honderjarige oorlog beëindigde en het Romeinse Rijk werd verdeeld tussen Octavianus in het westen en Antonius in het oosten (het zogenaamde ‘tweede triumviraat’). Lactantius en Constantijn interpreteerden Vergilius messiaans, maar Hiëronymus was mening dat dit alleen uit onwetendheid voortkwam. In ieder geval blijkt wel dat er in de wereld een (voor sommige volken: vage) verwachting van een komende verlosser leefde, zoals ook uit Suetonius’ opmerking blijkt dat ‘de mannen uit Judëa voorbestemd zijn om de wereld te regeren’ (*Vesp.*, 4).

Joodse geleerde Philo van Alexandrië merkt op dat de sterren ‘tijdige voortekenen van komende gebeurtenissen’ zijn (*Opf.* 22).⁶

Mattheüs noemt noch het aantal wijzen noch hun plaats van vertrek. Volgens de christelijke traditie betreft het drie wijzen – wellicht afgeleid uit de drie geschenken? (Mt2:11) – met de namen Balthassar, Melchior en Caspar. Balthassar is een Griekse verbastering van het Babylonische Belsassar (*Bel-sbar-usur*; vgl. Dn5). Melchior is een bekende Aramese naam in Assyrische en Babylonische teksten en Caspar (ook wel ‘Gaspar’ gespeld) is de Romeinse verbastering van Gondophares (Gadaspar), een Partische naam. De namen suggereren dat de wijzen uit Babylon (Babel) afkomstig zijn, een Partische stad en centrum voor astronomie. In dat geval betreft het waarschijnlijk Zoroastrische priesters, die zich ook met wetenschap en astronomie bezighielden. Er zijn echter ook tradities – wellicht geïnspireerd door Ps72:10 – die de wijzen uit het zuidelijker Arabië afkomstig laten zijn (zo bijvoorbeeld Justinus de Martelaar en Clemens van Rome). In ieder geval bereiken de wijzen Jeruzalem vanuit het oosten (Mt2:1).

Als de wijzen bij Herodes zijn gearriveerd, melden zij dat ze de ster ‘in het oosten’ (*en te anatole*, enkelvoud) hebben gezien (Mt2:2). In het Grieks is de gebruikelijke aanduiding voor het oosten een meervoud (*anatolai*, vgl. Mt2:1, waar staat dat de wijzen uit het ‘oosten’ komen). Waarschijnlijk duidt de eerste uitdrukking daarom op iets anders dan ‘aan de oostelijke hemel’. Zo zou het kunnen doelen op de zogenaamde *acronychische* (*avond)opgang* van een hemellichaam (vgl. Lk1:78; Op7:2). In astronomisch jargon wordt hiermee aangeduid dat een ster of planeet precies tegenovergesteld aan de positie van de zon opkomt: als de zon ’s avonds in het westen ondergaat, komt de ster in het oosten op (waarbij rond middernacht het hoogste punt aan de hemel wordt bereikt).

Als Herodes naar de ster informeert, vraagt hij wanneer deze heeft ‘geschenen’ (*phainomenou*; Mt2:7). Ook deze bewoording lijkt te duiden op een specifiek astronomisch begrip, en wel de *heliacale opkomst* van een

⁶ De geschiedenis in Mt2 van wijzen die een koning zoeken, heeft parallellen in de seculiere literatuur: Astyages, een Medische koning zoekt, na raadpleging van wijzen, zijn aangekondigde opvolger Cyrus, nog een kind, en probeert het te doden (*Hist. Apod.*, 1,107vv). Ook het bezoek van de Armeense koning (en tevens Zoroastrische priester) Tiridates en zijn gevolg van wijzen aan keizer Nero in Rome in 66 na Christus vertoont overeenkomsten (*Hist. Rom.*, 63,1-7; *Nero* 13).

hemellichaan. Hiermee wordt het moment bedoeld waarop een ster of planeet voldoende tijd vóór de zon opkomt zodat deze bij het aanbreken van de dag voor het eerst zichtbaar wordt. Voor planeten die zich in het ecliptische vlak bewegen, gebeurt dit slechts één keer per jaar. De planeet bevindt zich bij zonsopkomst net boven de oostelijke horizon, maar wordt al snel onzichtbaar doordat het licht van de opkomende zon de planeet overstraalt.

Ten slotte betekent de aanduiding dat de ster ‘boven de plaats bleef staan’ waar het kind was (Mt2:9) in astronomische termen waarschijnlijk dat de ster in het *zenit* staat, dat wil zeggen: recht boven in de lucht. Overigens is het zenit voor een waarnemer in Bethlehem nagenoeg gelijk aan het zenit voor iemand in (bijvoorbeeld) Jeruzalem, zodat een ster aan het zenit niet als richtingaanwijzer kan fungeren.

Een nova of een komeet?

Voor de identificatie van de ster die de wijzen hebben gezien zijn allerlei voorstellen gedaan, zoals een komeet, een nova (een ster die plotseling in helderheid toeneemt), een supernova (een ontploffende ster) of een wonderster.

Velen hebben de ster van Bethlehem met een komeet geïdentificeerd, beginnend met kerkvader Origines (*Con. Cels.*, 1,58). De staart van de komeet zou dan – zoals onjuist weergegeven op veel kerstkaarten⁷ – naar Bethlehem wijzen. Voorstanders van de komeetvisie wijzen erop dat de uitdrukking dat de ster ‘boven de plaats bleef staan (waar het kind was)’ (Mt2:9) in de oudheid wel vaker gebruikt werd voor kometen (bijv. *J.Oorl.*, 6:5,3; *Hist. Rom.*, 54,29). Hoewel kometen in andere perioden vooral met komend onheil werden vereenzelvigd, zouden kometen in de evangeliëntijd dan juist verwijzen naar de geboorten van koningen en goed nieuws brengen (*Con. Cels.*, 1,59; *Nat. Hist.*, 11,23).

Identificatie met de komeet van Halley kan worden uitgesloten. Deze komeet passeerde volgens Romeinse en Chinese bronnen in 12 voor

⁷ Komeetstaarten kunnen 's nachts niet naar beneden wijzen, omdat deze altijd recht van de zon afstaan. Dat betekent dat als de zon is ondergegaan, de staarten van alle kometen naar boven wijzen, in een hoek met de horizon afhankelijk van de nachtelijke positie van de zon. De lengte van de staart is overigens gerelateerd aan de afstand tussen de komeet en de zon.

Christus, wat veel te vroeg is om als kerstster te fungeren. Wel noemen de Chinese astronomische tabellen van *Ch'ien-Han Shu* verschillende kometen in de periode van 7 tot 4 voor Christus. Een eerste kandidaat verscheen in de tweede maand van het tweede jaar van de regering van keizer Ai-Ti uit de Han-dynastie, dus in maart-april van het jaar 5 voor Christus. Deze komeet was meer dan zeventig dagen aan de hemel zichtbaar. Een tweede komeet verscheen in de derde maand van het derde jaar van genoemde regeerperiode, dus in april-mei van het jaar 4 voor Christus. De eerste komeet wordt in de tabellen aangeduid als *hui hsing*, een 'bewegende ster', de tweede als *po hsing*, een komeet-zonder-staart. Deze laatste kan daarom ook zeer goed geen komeet maar een nova zijn geweest.

Kometen lijken echter te kunnen worden uitgesloten, aangezien ze zo helder zijn dat iedereen die had kunnen observeren. Herodes had de wijzen dan niet nodig gehad om te vertellen wanneer de ster dan wel verschenen was. Ditzelfde argument geldt eigenlijk voor de identificatie van de kerstster met een nova of een supernova. Zo is wel voorgesteld dat deze een 'Type Ia' supernova of een 'Type Ic' van de (zeldzamer) hypernova in de Andromedanevel zou zijn geweest. Maar ook hierbij geldt dat Herodes en de Jeruzalemse elite de ster kennelijk niet zelf hebben gezien, wat doet vermoeden dat het een meer gecompliceerd verschijnsel betreft. Daarnaast ontbreekt een logische verklaring waarom de wijzen bij het zien ervan naar Jeruzalem afreizen.

Ten slotte is gesuggereerd dat de ster een wonderster zou zijn geweest. Gregorius van Nazianzus schrijft dat "deze ster niet van de soort is die astrologen uitleggen, maar een ster zoals nooit eerder verschenen is" (*Poem.*, 5.56v). Augustinus merkt evenzo op dat het een nieuwe ster betreft (*Con. Faust.*, 2,5), net als Chrysostomus toelicht dat de ster "zo anders was dan alle andere sterren dat dit de wijzen op pad deed gaan" (*Hom.*, 6.3). Als dit zo is – hetgeen niet valt te bewijzen of uit te sluiten – kan geen informatie over het jaar van de geboorte uit het verschijnen van de ster worden afgeleid. Wel is dan onduidelijk waarom de wonderster de wijzen niet meteen naar Bethlehem leidt, maar hen eerst abusievelijk bij het paleis van Herodes laat aankloppen.

Conjunctie van Jupiter en Saturnus

Een mogelijk verschijnsel dat de ster van Bethlehem zou kunnen verklaren, is de conjunctie van Jupiter en Saturnus in 7 voor Christus. Dit is het enige astronomische verschijnsel in de tijdsperiode vlak voor de dood van Herodes in 4 voor Christus dat recht doet aan de criteria dat de ster

zowel in het thuisland van de wijzen als boven Bethlehem zichtbaar was, dat de ster de eerste keer acronychisch opkwam, de tweede keer voor de wijzen ‘uitging’ en bovenal dat de ster voor de wijzen een betekenis had die een verbinding legt met de geboorte van een koning in Israël.

Een *conjunctie* treedt op als twee planeten (die vanwege hun omwenteling om de zon gezien vanaf de aarde ingewikkelde banen volgen⁸) elkaar het dichtste zijn genaderd (en vervolgens weer van elkaar af bewegen). In astronomische termen spreekt men van een conjunctie als twee planeten dezelfde, of nagenoeg dezelfde, lengtegraad in het ecliptische vlak hebben.

In 7 voor Christus vond een conjunctie plaats tussen Jupiter and Saturnus. Overigens kwamen de planeten niet dicht genoeg bij elkaar om samen te smelten tot één enkele ster. Ze bleven ongeveer één graad van elkaar verwijderd, een afstand vergelijkbaar met tweemaal de diameter van de maan. De conjunctie trad in een periode van elf maanden drie keer na elkaar op, steeds in het sterrenbeeld *Pisces* (Vissen).⁹ Een conjunctie tussen Jupiter en Saturnus treedt (door hun trage rotatie om de zon) maar eens in de 20 jaar op. Een drievoudige conjunctie in hetzelfde sterrenbeeld is nog veel zeldzamer en komt ongeveer eens in de negenhonderd jaar voor. In februari van het jaar 6 voor Christus, dus kort na de herhaalde conjunctie in het jaar ervoor, naderde de planeet Mars Jupiter en Saturnus ook in dit sterrenbeeld, wat leidde tot een zogenaamde ‘samenballing van planeten’ (waarbij de drie planeten zich slechts acht graden van elkaar bevonden).¹⁰

⁸ In de oudheid werd nog geen onderscheid tussen sterren en planeten gemaakt, anders dan dat men zich erover verwonderde dat sterren vaste posities aan de hemel innemen en planeten volgens ingewikkelde banen langs de hemel trekken. Vandaar dat planeten in Jd:13 ‘dwaalsterren’ worden genoemd. Het woord ‘planeet’ is trouwens afgeleid van het werkwoord *planáomai*, dat ‘ronddolen’, ‘rondzwerven’ betekent (dus eigenlijk betekent planeet ‘zwerfer’).

⁹ De eerste conjunctie vond plaats op 27 mei (3^e Nisan) in 7 voor Christus, de tweede op 6 oktober (22^e Tisri) en de derde op 1 december (1^e Kislew).

¹⁰ De helderste sterren in het sterrenbeeld *Pisces* (Vissen) zijn Epsilon (ε) Pisces, Omicron (ο) Pisces, Delta (δ) Pisces en Nu (ν) Pisces, met een magnitude van respectievelijk 4.45, 4.50, 4.55 en 4.68 (hoe lager de magnitude, hoe helderder de ster). Alle vier sterren kunnen met het blote oog gezien worden, maar zijn in het westen door de nachtelijke lichtvervuiling en hun beperkte helderheid moeilijk zichtbaar. In het oude oosten zijn ze in het donker van de woestijn evenwel goed te zien.

Bij de tweede conjunctie had de planeet Jupiter zijn helderste verschijning (met een geschatte magnitude van -2.3, dat wil zeggen 500 maal helderder dan de sterren in het sterrenbeeld *Pisces*), aangezien die zich in oppositie met de zon bevond. Saturnus

De conjunctie van Jupiter en Saturnus is door Johannes Kepler in zijn boek *De anno natali Christi* ('Over het geboortjaar van Christus') uit 1614 met de ster van Bethlehem geassocieerd. De kronieken van de Priorij van Worcester uit 1377 melden echter een soortgelijke conjunctie van Jupiter en Saturnus in het jaar 1285, dit maal in het sterrenbeeld *Aquarius* (Waterman). Hierbij wordt opgemerkt dat dit 'niet is voorgekomen sinds de incarnatie van Christus'. De identificatie moet dus al van vroeger datum stammen.¹¹

Ook in Babylonië werd de positie van de sterren nauwkeurig bijgehouden. Hemelse gebeurtenissen werden geacht tekenen te vormen voor het wel en wee van vorsten, volken en, sinds de vijfde eeuw voor Christus, ook voor gewone burgers. Omdat telescopen pas in de Renaissance werden ontwikkeld, beperkten de waarnemingen zich tot de maan en de zichtbare sterren en planeten, waaronder Mercurius, Venus, Mars, Saturnus en Jupiter (maar niet Uranus, Neptunus en Pluto). Alle belangrijke astronomische fenomenen waren al in de eerste eeuw voor Christus bekend en werden van tevoren met hoge nauwkeurigheid berekend. De resultaten voor het komende jaar werden in almanaks opgenomen.

Verschillende van zulke Babylonische almanaks zijn gevonden met daarin informatie over zon- en maansverduisteringen, zonnewenden (het moment dat de zon, vanaf de aarde gezien, de noordelijkste of zuidelijkste positie bereikt), equinoxen (het moment dat de zon loodrecht boven de evenaar staat, wat samenvalt met het begin van de lente of de herfst), de eerste en laatste dagen waarop sterren aan de nachtelijke hemel zichtbaar zouden zijn, planetaire posities ten opzichte van de zodiac (de dierenriem), conjuncties (als hemellichamen, vanaf de aarde gezien, elkaar het meest nabij lijken te staan) en opposities (als een planeet aan de andere kant van de aarde ten opzichte van de zon staat).

bevond zich ook in oppositie, waarbij de kijkhoek van de ringen dusdanig was dat die het zonlicht maximaal reflecteerden. Ook Saturnus verscheen dus bijzonder helder (met een geschatte magnitude van +0.5, dus 38 maal helderder dan de helderste ster in het sterrenbeeld *Pisces*; Jupiter was 13 maal helderder dan Saturnus).

¹¹ Het is opmerkelijk dat de Griekse tekst van het (pseudepigrafische) *Proto-evangelie van Jakobus* in codex Bodmer V over de wijzen zegt (21:2): "en zie, zij zagen sterren in de opgang en zij gingen voor hen uit..." (και ειδου ειδον αστερας εν τη ανατολη και προηγαν αυτους, zonder accenten zoals in genoemde codex). De wijzen spreken hierbij over sterren in het meervoud, wat verklaarbaar is als men eertijds ook aan een conjunctie dacht.

De *Sterrenalmanak van Sippara* – gevonden in de ruïnes van de tempel van de zonnegod *E-Babara* in Sippara, een stad aan de oever van de Eufraat, ongeveer vijftig kilometer ten noorden van Babylon en mogelijk dezelfde als het bijbelse Sefarwaïm (2Kn17:24,31) – bevat zulke voorspellingen voor de eerste zeven maanden van (maan)jaar 305 van de (Babylonische) Seleucidische tijdrekening. Dit is (toevallig!) precies equivalent aan het jaar dat op 2 april 7 voor Christus begint. Het bevat verwijzingen naar de zomerzonneward, een zonsverduistering en de acronychische opkomst van Jupiter en Saturnus. Hoewel de conjuncties niet worden genoemd, bevat de almanak voldoende informatie over de banen en stationaire punten van de planeten om de conjuncties van tevoren te berekenen. In ieder geval bewijst de almanak dat de Babyloniërs zich bewust waren van de loop van de planeten langs de hemel. Een identificatie van de ster van Bethlehem met de conjunctie van Jupiter en Saturnus is derhalve niet onmogelijk.¹²

De interpretatie van de conjunctie

Om de conjunctie van Jupiter en Saturnus als ster van Bethlehem te identificeren moet echter ook verklaard kunnen worden waarom de wijzen na het zien ervan naar Jeruzalem vertrokken. Hiervoor is van belang dat in de oudheid planeten met volken werden geassocieerd. Zo verbindt Ptolemeüs in zijn astrologische verhandeling *Tetrabiblos* elk volk met een sterrenbeeld en een planeet, waarbij Judéa met het sterrenbeeld *Aries* (Ram) en de planeet Mars overeenkomt.

In Babylonië werd een soortgelijke associatie gehanteerd – hoewel we over onvoldoende informatie beschikken voor een volledige reconstructie van de astrologische interpretatie. Jupiter (*Mulbabbar*, ‘de glanzende ster’) stond als helderste planeet bekend als de ster van *Marduk*, de Babylonische

¹² Als de wijzen na de tweede conjunctie op 6 oktober op reis zouden zijn gegaan – een reis van circa 750 kilometer met een geschatte reistijd van drie weken per kameel – kunnen ze Jeruzalem voor de 7^e november hebben bereikt. Dit was de datum waarop Jupiter zijn stationaire punt bereikte, dus de beweging langs de hemel schijnbaar stopte om enige tijd later in omgekeerde richting te gaan bewegen. Op 20 november bereikte Saturnus zijn stationaire punt. Beide astronomische gebeurtenissen zouden ten grondslag kunnen liggen aan de Mattheüs opmerking dat de ster “boven de plaats bleef staan waar het kind was” (Mt2:9). Aangezien een conjunctie berekend kon worden, is een vertrek voor het zien ervan ook mogelijk – hoewel de formulering dat de wijzen ‘zijn ster hebben gezien’ (Mt2:2) suggereert dat zij de conjunctie in hun thuisland eerst hebben geobserveerd.

oppergod – dezelfde als de *Merodak* in het Oude Testament (Jr50:2). Saturnus (*Kaimanu*, ‘de onveranderlijke’) werd door de Babyloniërs met de zon geassocieerd. Het vormde als de ‘zon van de nacht’ de koningsster – de koning werd namelijk als aardse vertegenwoordiger van de godheid beschouwd – alsmede de ster van gerechtigheid – door de de Israëlieten overigens *Kewan* genoemd (Am5:26). Het sterrenbeeld *Pisces*, het laatste sterrenbeeld in de Babylonische zodiac¹³, werd geassocieerd met *Ea*, de godin van de wijsheid, het leven en de schepping. Een grote (dat wil zeggen: langdurige) conjunctie van Jupiter en Saturnus in het sterrenbeeld *Pisces* werd daarom mogelijk met de geboorte van een nieuwe, door de goden uitverkoren koning geassocieerd.

In de astrologie rond het begin van de jaarwisseling werd ook een heliacale opkomst uitgelegd als teken van iemands geboorte. Herodes lijkt daarom met zijn nauwkeurig onderzoek naar ‘de tijd van het verschijnen van de ster’ (Mt2:7) de vraag te bedoelen wanneer de koning geboren zou zijn. De plaats waar deze koning geboren was, kon mogelijk uit de heliacale opgang van Jupiter en Saturnus worden afgeleid.¹⁴ Ook de tweede conjunctie trad trouwens in de vierde maand op.¹⁵ Wellicht dat ook het gegeven dat de planeet Mars – de ster van *Nergal*, de oorlogsgod (vgl. 2Kn17:30) – zich uiteindelijk bij de conjunctie voegde, hiermee te maken heeft.

¹³ Het sterrenbeeld *Pisces* komt ruwweg overeen met het Babylonische sterrenbeeld *zib-me*. Het nulpunt van de Babylonische zodiac wijkt echter waarschijnlijk 5 tot 6 graden af van het nulpunt van ‘onze’ dierenriem, een gevolg van de zogenaamde ‘precessie van de equinoxen’. Vermoedelijk was Hipparchus (190-125 v.Chr.) de eerste die ontdekte dat het lentepunt niet vaststaat tussen de sterren, maar zich langzaam langs de ecliptica terugbeweegt met ongeveer vijftig boogseconden per jaar (zodat het lentepunt in circa 26.000 jaar eenmaal de gehele dierenriem doorloopt).

¹⁴ Jupiter had een heliacale opkomst op de 13^e van de twaalfde maand in het Babylonische jaar 304 (overeenkomend met 15 maart 7 v.Chr.) en een heliacale ondergang op de 22^e van de vierde maand van jaar 305 (20 juli 7 v.Chr.), beide in het sterrenbeeld *Pisces*. (De heliacale ondergang is de laatste ondergang van een hemellichaam voordat zijn periode van onzichtbaarheid begint door conjunctie met de zon.) Saturnus had in hetzelfde sterrenbeeld een heliacale ondergang op de 29^e van de vierde maand van dat jaar (27 juli 7 v.Chr.). De maanden werden geassocieerd met vier regio’s. De vierde, achtste en twaalfde maand hoorden bij Syrië, overigens net als de heliacale op- en ondergang van de planeet Jupiter.

¹⁵ Wellicht dat daarom met name de tweede conjunctie de wijzen inspireerde om naar het westen te trekken. Sinds de ondergang van het Seleucidische rijk in 64 voor Christus heerste grote verdeeldheid in die streek, waaraan het Romeinse gezag nog geen einde had weten te maken. Indertijd was Herodes de Grote daar de machtigste koning, wat kan verklaren waarom de wijzen naar Jeruzalem trokken.

Als het bovenstaande juist¹⁶, kan de komst van de wijzen in het jaar 6 of 7 voor Christus worden gedateerd. Onduidelijk is of één of meer van de conjuncties met een specifieke gebeurtenis samenvielen, zoals de aankondiging door de engel, de conceptie, de geboorte, of nog wat anders.

¹⁶ De twee problemen met de identificatie van de ster van Bethlehem met de genoemde conjunctie zijn: 1. het feit dat de wijzen in het enkelvoud over 'zijn ster (*astera*)' spreken, terwijl Jupiter en Saturnus onmogelijk als een enkele ster kunnen zijn gezien, en 2. het feit dat de ster opnieuw lijkt te verschijnen als de wijzen in Bethlehem aankomen (Mt2:10), terwijl de conjunctie feitelijk gedurende vele maanden blijft bestaan – de onderlinge afstand bij de eerste en tweede conjunctie bedraagt 0.98 graden en bij de derde 1.05 graden. Tussen de eerste en tweede conjunctie bedraagt de grootste onderlinge afstand 2.9 graden en tussen de tweede en derde conjunctie 1.2 graden.

Voor het eerste probleem is als oplossing voorgesteld dat de wijzen specifiek naar één van de planeten (bijvoorbeeld Saturnus) verwezen. Met betrekking tot het tweede probleem weten we niet in hoeverre de wijzen in staat waren om ook de tweede en (met name) derde conjunctie te berekenen, wat hun blijdschap mogelijk zou kunnen verklaren.

Ten slotte

De volledige digitale versie van het boek *De Man van Nazareth, Hoogtepunten uit het Leven van Jezus Christus* is vrij verkrijgbaar in pdf, epub en mobi-formaat. Gedrukte exemplaren zijn via internet te bestellen. Zie voor beide de website www.rudihakvoort.nl.

Van de hand van Rudi Hakvoort zijn meer boeken verschenen, waarvan de nieuwere nog in druk zijn:

- ✦ *De Nachtgezichten van de profeet Zacharia – Deel I: Zacharia 1–3*, Lulu, 2012.
- ✦ *Onbijbels Dagboek*, Kok, Kampen, 2010.
- ✦ *Het mysterie van het lijden*, Voorhoeve, Kampen, 2008.
- ✦ *Wie was Jezus eigenlijk?*, Voorhoeve, Kampen, 2008.
- ✦ *De Leider uit het Jaar Nul*, Kok, Kampen, 2007.
- ✦ *Een leerpad voor leiders – Leiderschap volgens Jezus*, Lannoo, Tielt, 2005.
- ✦ *Jij en de kerk*, Initiaal, Den Haag, 1994.
- ✦ *Voor wie leef je?*, Initiaal, Den Haag, 1992.
- ✦ *Namen van God in het Oude Testament*, Initiaal, Den Haag, 1992.

Informatie over de verkrijgbaarheid van genoemde boeken treft u aan op de website www.rudihakvoort.nl.

Wanneer u over dit boek contact wilt opnemen of de auteur wilt uitnodigen voor het verzorgen van de prediking in een kerkdienst of samenkomst, kunt u via de website www.rudihakvoort.nl in contact komen.

De tekst in dit artikel vormt een hoofdstuk uit:

Rudi Hakvoort

**De Man van Nazareth
Hoogtepunten uit het leven van Jezus Christus**

© 2012 R.A. Hakvoort

ISBN 978-1-4710-4260-7

Het copyright van dit artikel berust bij de auteur. De elektronische versie mag vrij gedistribueerd worden voor zover dit integraal, volledig en in ongewijzigde vorm plaatsvindt, hiervoor geen vergoeding (financieel of anderszins) wordt verlangd en dit met het oogmerk van persoonlijk gebruik gebeurt. Commerciële distributie alsmede distributie op andere wijze, door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronische of audiovisuele media of op welke manier dan ook, is niet toegestaan zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur. Verwijzingen naar de inhoud van dit artikel dienen plaats te vinden in de vorm van een verwijzingen naar het betreffende hoofdstuk van het boek *De Man van Nazareth* (p.37 e.v.).